

ความรักในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี:

การวิเคราะห์เชิงพรหมวิหาร

Love in the Mahavastu Vessantara Jataka, Matri Section: An Analysis through the Brahmavihara Perspective

ณัฐพงษ์ แก้วสีสด

Nattaphong Keawseesod

สุภักซ์ สุธนภิญโญ

Suphakkhatat Suthanaphinyo

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University

s65121109002@ssru.ac.th

Received: 2 October 2025

Revised: 19 November 2025

Accepted: 20 November 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาความรักในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในมิติพรหมวิหาร 4 การศึกษา
นี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาของตัวบทวรรณคดีสำนวนกรมศิลปากร พ.ศ. 2514 ระบุเหตุการณ์และถ้อยคำของ
พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเพื่อแสดงกระบวนการเปลี่ยนความรักส่วนตน (โลกีย์) ให้กลายเป็นความรักเชิง
ธรรมะ (โลกุตตระ) ผลการศึกษาพบว่า 1) เมตตา พระเวสสันดรทรงแสดงเมตตาเชิงโลกุตระต่อสรรพสัตว์
ด้วยการสละบุตรและทรัพย์สิน เพื่อบำเพ็ญโพธิสัตว์บารมี ขณะเดียวกันทรงแสดงเมตตาในฐานะพระสวามีต่อ
พระนางมัทรีด้วยการใช้ถ้อยคำกระตุ้นให้คลายทุกข์ 2) กรุณา พระนางมัทรีแสดงความกรุณาในฐานะแม่ ซึ่ง
ทุกข์จากการพลัดพรากลูก แต่เมื่อได้รับคำชี้แจง พระนางสามารถเปลี่ยนความทุกข์เป็นความเข้าใจและ
สนับสนุนการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร 3) มุทิตา พระนางมัทรีสามารถอนุโมทนาทานของพระเวสสันดร
ก้าวข้ามความโศกส่วนตน ไปสู่ความยินดีในคุณธรรมและความดีสูงสุด และ 4) อุเบกขา ทั้งสองสามารถวางใจ
เป็นกลาง รับรู้ความไม่เที่ยงของชีวิตและสิ่งที่รัก เพื่อเสริมสร้างความสงบภายในและการบำเพ็ญบารมี อนึ่ง
พรหมวิหาร 4 ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางจิตวิญญาณที่ช่วยเปลี่ยนความรักและความทุกข์จากโลกีย์ไปสู่โลกุต
ตระ สะท้อนให้เห็นกระบวนการภายในของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีในการบำเพ็ญทานบารมีสูงสุด

คำสำคัญ: ความรัก พรหมวิหาร 4 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

Abstract

This article aims to study the concept of love in the long poem Maha Wessantara Jataka, Matri Section, through the lens of the Four Brahmaviharas. The study employs content analysis of the literary text published by the Fine Arts Department in 1971, focusing on the events and dialogues of Prince Wessantara and Princess Matri to illustrate the transformation of personal, worldly love (lokiya) into transcendental, spiritual love (lokuttara). The findings reveal that Metta Prince Wessantara demonstrates transcendental loving-kindness toward all beings by renouncing his children and possessions to cultivate the Bodhisattva perfections, while simultaneously showing loving-kindness toward Princess Matri through words that ease her suffering. Karuna Princess Matri expresses maternal compassion in response to the separation from her child, and, upon understanding the situation, transforms her grief into support for Wessantara's cultivation of parami. Mudita Princess Matri rejoices in Wessantara's acts of generosity, transcending personal sorrow and celebrating the highest virtue and goodness. Upekkha Both characters cultivate equanimity, recognizing the impermanence of life and cherished attachments, thereby fostering inner peace and spiritual development. The Four Brahmaviharas thus function as spiritual tools that transform worldly love and suffering into transcendental love, reflecting the internal process of Prince Wessantara and Princess Matri in the cultivation of supreme generosity

Keywords: Love, Brahmaviharas, Maha Wessantara Jataka Matri Chapter

บทนำ

"ที่ใดมีรัก ที่นั่นมีทุกข์" (Where There's Love, There's Suffering) ซึ่งหมายถึง ความรักเป็นเหตุของทุกข์ เพราะเมื่อเรารักสิ่งใด เราย่อมมีความผูกพันและคาดหวัง แต่เมื่อสิ่งนั้นเปลี่ยนแปลงหรือสูญสลาย เราย่อมเป็นทุกข์ ซึ่งวลีนี้มีที่มาจาก วิชาชาสูตร ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่นางวิสาขาถึงความรักว่า "ผู้ใดไม่มีสิ่งที่รัก ผู้นั้นก็ไม่มีทุกข์ เรากล่าวว่า ผู้นั้นไม่มีความโศกปราศจากกิเลส ดุจธูลี ไม่มีอุปายาส" (กรมการศาสนา, 2525, น. 155) ความรักในที่นี้ มิได้หมายถึงเพียงความรู้สึกอาทร หากแต่หมายถึง ความยึดมั่นถือมั่น ในสิ่งที่เรารัก ไม่ว่าจะเป็นบุคคล สิ่งของ หรือแม้แต่ความรู้สึกในใจมนุษย์เอง เมื่อความรักนั้นต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงหรือการสูญเสีย ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ทั้งนี้เพราะสรรพสิ่งล้วนดำเนินไปตามกฎแห่ง อนิจจัง (ความไม่เที่ยง), ทุกขัง (ความเป็นทุกข์), และอนัตตา (ความไร้ตัวตน) ดังพระสูตรที่ว่า

ความโศกก็ดี ความร่ำไรก็ดี ความทุกข์ก็ดี มากมายหลายอย่างนี้มีอยู่ในโลก เพราะอาศัยสัตว์หรือ
สังขารอันเป็นที่รักเมื่อไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความโศก ความร่ำไรและความทุกข์เหล่านี้
ย่อมไม่มีเพราะเหตุนั้นแล ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้นเป็นผู้มีความสุข
ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุรสุติ ไม่พึงทำสัตว์
หรือสังขารให้เป็นที่รัก ในโลกไหน ๆ

(กรมการศาสนา, 2525, น. 155)

สัตว์และสังขาร หมายถึง สิ่งมีชีวิตและสิ่งที่เกิดจากการประกอบกันของปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งล้วนอยู่ภายใต้
กฎแห่ง อนิจจัง (ความไม่เที่ยง), ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) และ อนัตตา (ความไม่มีตัวตน)ความสุข ในที่นี้หมายถึง
ความสงบภายใน ที่เกิดจากการปล่อยวางและไม่ยึดติดในสิ่งที่รักหรือพึงใจ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
(ประยูรย์ ปยุตโต), 2564ก, น. 452)

มหาเวสสันดรชาดก นับเป็นชาติสุดท้ายก่อนการตรัสรู้ โดยมหาเวสสันดรชาดกถือเป็นชาติสุดท้ายของ
พระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เนื่องจากพระองค์ได้ ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง 10 ประการอย่าง
สมบูรณ์ หลังจากพระเวสสันดรสิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงไปประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ โอรสของพระเจ้า
สุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระชนมายุ
25 พรรษา พระองค์เสด็จออกผนวช และในที่สุดได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อพระชนมายุ 35 พรรษา ทั้งนี้
มหาเวสสันดรชาดก หรือที่เรียกอีกชื่อว่า "มหาชาติ" หมายถึง การบังเกิดอันยิ่งใหญ่ เนื่องจากในชาตินี้
พระองค์ทรงบำเพ็ญ ทานบารมี อย่างสูงสุด พร้อมทั้งบารมีอื่น ๆ ครบทั้ง 10 ประการ โดยการบำเพ็ญทาน
บารมีของพระเวสสันดรเริ่มตั้งแต่แรกประสูติ เมื่อพระองค์ตรัสขอพระราชทรัพย์จากพระชนนีเพื่อนำไป
แจกจ่ายเป็นทานทันที ในวัย 4-5 พรรษา พระองค์ทรงสละเครื่องประดับของพระองค์มอบแก่พระสนมถึง 4
ครั้ง และเมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา หลังจากอภิเษกสมรสกับพระนางมัทรี พระองค์โปรดให้สร้างโรงทานถึง 6
แห่ง ได้แก่ ที่ประตูพระนครทั้ง 4 ทิศ 1 แห่งกลางพระนคร และ 1 แห่งที่ประตูพระราชานิเวศน์ นอกจากนี้
พระเวสสันดรยังทรงบริจาคช้างปัจจัยนาคร ซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคูเมืองเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่กำลังเดือดร้อน
ต่อมาเมื่อถูกเนรเทศจากพระนคร พระองค์ยังทรงบริจาคม้าพระที่นั่งและราชรถระหว่างทางจนหมดสิ้น
ขณะที่ประทับอยู่ที่เขาวงกต พระเวสสันดรได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีชั้นสูงสุด ได้แก่ บุตรทาน (การสละบุตร)
ภรรยาทาน (การสละภรรยา) การสละสิ่งที่รักและผูกพันมากที่สุดนี้ถือเป็นการเสียสละอันยิ่งใหญ่ ซึ่งสะท้อนถึง
ความตั้งมั่นในทานบารมีอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ มหาเวสสันดรชาดก จึงได้รับการขนานนามว่า "มหาชาติ" ซึ่ง
หมายถึง ชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุด อันเป็นชาติสุดท้ายก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (เจริญ
ไชยชนะ, 2502, น. 4-6)

กัณฑ์มัทรีโดยเจ้าพระยาพระคลัง(หน) เป็นกัณฑ์ที่มีเนื้อความกล่าวถึง พระเวสสันดรได้ให้ทานบุตรทั้ง
สอง คือ พระชालีและพระนางกัณหา แก่พราหมณ์ชุก ก่อนที่พระเวสสันดรจะให้ทานบุตรของพระองค์เองใน
คืนนั้น พระนางมัทรีได้ฝันร้ายซึ่งเป็นลางบอกเหตุว่า พระนางจะสูญเสียสิ่งที่รักที่สุดไป พระนางสะดุ้งตื่นขึ้นมา

สิ่งแรกที่พระนางนึกถึงคือบุตรทั้งสอง พระนางจึงรู้สึกกระวนกระวายใจราวกับถูกไฟเผา พระนางไม่รอเวลาให้สว่างขึ้น จึงรีบเดินทางไปหาพระเวสสันดรเพื่อขอให้พระองค์ทำนายฝันให้ พระเวสสันดรได้ปลอบประโลมให้พระนางหายกังวล แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้พระเวสสันดรจะปลอบพระนางแล้ว ความหวังในบุตรทั้งสองของพระนางก็ไม่ลดลงเลย เพราะความรักที่มารดามีต่อลูก รุ่งเช้าพระนางมีทรีได้นำบุตรทั้งสองไปฝากไว้ที่อาศรมศาลาของพระเวสสันดร และกำชับให้พระเวสสันดรดูแลบุตรของพระนางอย่างดี แล้วพระนางก็ออกไปหาหัวมันและผลไม้ในป่า พร้อมกับตั้งใจจะกลับมาในเวลาเย็นเหมือนทุกวัน เมื่อพระนางออกไปแล้ว ชูชกพราหมณ์ก็เข้ามาขอพระชาติและพระนางกำหนดหาซึ่งเป็นที่รักของพระนางไป (พระครูวิจิตรธรรมาทร และคณะ, 2563, น. 178)

จะเห็นได้ว่ากัณฑ์มัทรี ซึ่งเป็นกัณฑ์สำคัญในมหาเวสสันดรชาดก ยังขาดการศึกษาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในประเด็นความรักและความทุกข์จากมิติพรหมวิหาร 4 จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าการตีความดังกล่าวยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ ทำให้เกิดคำถามว่าในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ความรักปรากฏในมิติพรหมวิหาร 4 อย่างไร

วัตถุประสงค์การศึกษา

บทความนี้มุ่งศึกษาความรักในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในมิติพรหมวิหาร 4

การทบทวนวรรณกรรม

ความรัก

ความรักในมิติของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับอารมณ์และจิตใจของมนุษย์ โดยพระพุทธศาสนาได้อธิบายความรักในแง่มุมที่แตกต่างจากความเข้าใจทั่วไป ซึ่งมักเน้นไปที่ความผูกพันหรือความสุขส่วนตัว ความรักในพระพุทธศาสนาสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ 1) ความรักแบบต้นหาเป็นความรักที่แฝงด้วยความต้องการครอบครองและหวังผลตอบแทน มนุษย์มักรักด้วยความอยากได้ อยากมี หรืออยากเป็น หากสิ่งที่ปรารถนาไม่ตรงตามความจริงก็จะเกิดความผิดหวังและความทุกข์ใจ ความรักเช่นนี้จึงไม่ใช่ความรักแท้ แต่เป็นความรักที่ยึดติดและอาจนำไปสู่โทษภัยและ ความทุกข์นานาประการในที่สุด และ 2) ความรักแบบเมตตา เป็นความรักที่ตั้งอยู่บน ความปรารถนาดีอย่างแท้จริงต่อผู้อื่น มุ่งให้ผู้ที่มีความสุข โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนและไม่ยึดติดครอบครอง เป็นความรักที่เต็มไปด้วยความเข้าใจ การให้อภัย ความเมตตา และการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ความรักลักษณะนี้จึงบริสุทธิ์ ไม่เบียดเบียน ไม่อาฆาตพยาบาท และนำไปสู่ความสงบสุขทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และสังคม ถือเป็นความรักที่มีคุณค่าต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างแท้จริง (อาทิตย์ อินทรภักดี, 2565, น. 64, 75-76)

พรหมวิหารธรรม

พรหมวิหาร 4 เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมประจำใจที่ทำให้ผู้ปฏิบัติดำเนินชีวิตอย่าง
หมดจดบริสุทธิ์ และปฏิบัติตนต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบธรรม ธรรมทั้งสี่ประการนี้ถือเป็นหลักใจและ
แนวทางประพฤติที่เกื้อกูลต่อผู้อื่น และเป็นเครื่องกำกับจิตใจให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา
และอุเบกขา

1. **เมตตา** หมายถึง ความรักและความปรารถนาดีต่อผู้อื่น มีจิตแผ่ไมตรีอยากให้เรามีความสุข และคิด
ทำประโยชน์แก่มนุษย์และสัตว์ทั่วหน้า เป็นน้ำใจที่ใฝ่ประโยชน์สุขของผู้อื่นโดยแท้จริง ไม่หวังสิ่งตอบแทน
เมตตาที่สมบูรณ์ทำให้ใจสงบ ไร้ความโกรธเคือง หากผิดพลาด ย่อมกลายเป็นเสน่ห์หา

2. **กรุณา** หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะบำบัดหรือปลดเปลื้องความ
เดือดร้อนของสัตว์ทั้งหลาย มีลักษณะไม่อาจนิ่งดูตายต่อความทุกข์ของผู้อื่น และเป็นธรรมที่ขจัดความ
เบียดเบียนให้หมดสิ้น กรุณาที่สมบูรณ์ทำให้สงบ ไร้ความเบียดเบียน แต่หากผิดพลาดย่อมเกิดความโศกเศร้า

3. **มุทิตา** หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสและเบิกบานร่วมกับความสำเร็จของผู้อื่น
เป็นธรรมที่ขจัดความริษยา ทำให้จิตสงบและแช่มชื่นอยู่เสมอ มุทิตาที่สมบูรณ์ทำให้ใจสงบไร้ริษยา แต่หาก
ผิดพลาดย่อมกลายเป็นความสนุกเพลิดเพลิน

4. **อุเบกขา** หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง มีจิตเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักหรือชัง
มองเห็นความเสมอภาคของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ควรได้รับผลดีหรือชั่วตามเหตุแห่งกรรม
ของตน และรู้จักวางเฉยอย่างมีปัญญาในสิ่งที่ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว อุเบกขาที่สมบูรณ์ทำให้สงบไร้ความยินดี
ร้าย แต่ถ้าผิดพลาดย่อมกลายเป็นความเฉยเมยโดยไม่รู้

ผู้ดำรงอยู่ในพรหมวิหารทั้งสี่ ย่อมช่วยเหลือผู้อื่นด้วยเมตตาและกรุณา พร้อมทั้งรักษาธรรมไว้ได้ด้วย
อุเบกขา แม้จะมีกรุณาที่อยากช่วยเหลือปวงสัตว์ ก็ต้องประกอบด้วยอุเบกขาเพื่อไม่ให้เสียธรรม ผู้มีพรหมวิหาร
ย่อมปฏิบัติตนเกื้อกูลต่อผู้อื่นด้วยหลักสังคหวัตถุ และเป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์ สงบ และตั้งมั่นในความดี

ทั้งนี้ พรหมวิหารทั้งสี่มีจุดเริ่มต้นจาก “ฉันทะ” คือ ความปรารถนาที่จะทำให้ผู้อื่นดีงามและพ้นจาก
ความทุกข์ การระงับกิเลสเป็นภาวะกลางของการปฏิบัติ และสมาธิที่มั่นคงสงบสนิทเป็นที่สุดของพรหมวิหาร
ทั้งสี่ เมื่อบุคคลตั้งจิตในธรรมเหล่านี้ได้ ย่อมดำเนินชีวิตด้วยความสุข สงบ และเป็นประโยชน์ต่อทั้งตนเองและ
ผู้อื่นอย่างแท้จริง (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), 2564, น. 124-127)

พระครูวิจิตรธรรมาทร และคณะ (2563, น. 182-183) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความรักในกัณฑ์มัทรี
ในแง่มุมของความรักของพระเวสสันดร พบว่าความรักของพระองค์เป็นไปในลักษณะของการเสียสละอย่าง
แท้จริง พระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตตามหลักจาคะ ไม่เพียงแต่มีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น แต่ยังคงสละกิเลสของ
ตนในทุกครั้งที่ให้ ในกรณีของพระนางมัทรี ผู้เป็นคู่บุญที่ร่วมสร้างบารมีมากับพระโพธิสัตว์มาอย่างยาวนานใน
สังสารวัฏ พระนางมิได้ใช้ความสุขส่วนตนเป็นที่ตั้ง แต่เลือกที่จะรักในลักษณะของจาคะเช่นกัน นั่นคือ ความ
รักที่มาพร้อมกับการสละกิเลสของตน การสละลูกและภรรยาในครั้งนี้ ถือเป็นการสละกิเลสที่ฝังลึกในจิตใจของ

พระเวสสันดร กิเลสที่เกี่ยวข้องกับความรักและความผูกพัน แม้ว่าพระองค์จะทรงอยู่ไกลปลายทางแห่งบารมีแล้ว แต่การพลัดพรากจากบุคคล อันเป็นที่รักยังคงเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงเลือกที่จะยึดมั่นในคุณธรรมและการเสียสละ มากกว่าการยึดติดกับความรักส่วนตน ยิ่งผู้เป็นที่รักมีความผูกพันและความดีต่อพระโพธิสัตว์มากเพียงใด การให้ก็ยิ่งทำได้ยากยิ่งขึ้น ดังนั้น การสละของพระเวสสันดรจึงมิใช่เพียงทานธรรมดา แต่เป็นทานบารมี อย่างแท้จริง เพราะพระองค์มิได้คาดหวังบุญกุศลหรือผลประโยชน์ใด ๆ เพื่อตนเองเลย เป้าหมายสูงสุดของการกระทำจึงอยู่ที่ประโยชน์ของสรรพสัตว์ มิใช่ผลลัพธ์ส่วนตน ความรักระหว่างพระเวสสันดร พระนางมัทรี และบุตรทั้งสอง จึงสะท้อนให้เห็นถึงความรักของมารดาที่มีต่อลูก ซึ่งเป็นความรักอันยิ่งใหญ่ การพลัดพรากจากลูกย่อมนำพาความทุกข์โศกมาสู่มารดาอย่างหาประมาณมิได้

พระวินัย วิสุทธสาโร (เกษมสุข) (2561, น. 30-74) ศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมและ คุณค่าของหลักธรรมที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก พบว่ามหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรีกล่าวถึงหลักธรรม *ปิเยทธิ วิปโยโค ทุกโข* ซึ่งหมายถึง "การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักเป็นทุกข์" โดยเฉพาะเมื่อเป็นการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก ถือเป็นความทุกข์อย่างใหญ่หลวง โดยธรรมชาติของมนุษย์ เมื่ออยู่ร่วมกันในครอบครัวหรือสังคม ย่อมเกิดความผูกพัน ดังนั้น เมื่อเกิดการพลัดพราก แม้ว่าจะเป็นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก็ยังนำมาซึ่งความโศกเศร้าเสียใจ และหากเป็นการสูญเสียอย่างถาวร ความทุกข์นั้นยิ่งทวีคูณ ดังเช่นที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "*ปิเยทธิ วิปโยโค ทุกโข*" ซึ่งการพลัดพรากจากของอันเป็นที่รักเป็นทุกข์ ความทุกข์นี้ก่อให้เกิดความเศร้าโศก โดยเฉพาะเมื่อเป็นการจากไปอย่างไม่มีวันหวนกลับ เช่น การเสียชีวิตของบุคคลอันเป็นที่รัก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ พระนางมัทรีผู้ต้องพลัดพรากจากพระกัณหาและพระชาลีเมื่อชูชกพาพระกุมารทั้งสองไป ความสูญเสียนี้นำมาซึ่งความโศกเศร้าอย่างที่สุด หรือแม้แต่ในชีวิตของเราเอง เมื่อสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก ก็ย่อมเกิดความทุกข์เป็นธรรมดา ดังนั้น การพลัดพรากจากสิ่งทีรักจึงเป็นความทุกข์ที่หลีกเลี่ยงได้ยาก และเป็นสิ่งที่ทุกชีวิตต้องเผชิญ

จิริกิตติยา บุญครองทรัพย์ (2568, น. 7) ศึกษาเกี่ยวกับความรักกับพรหมวิหาร ๔ : จิตวิทยาแห่งความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนพบว่า พรหมวิหาร 4 คือหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาที่เน้นการพัฒนาคุณธรรมและการยกระดับจิตใจมนุษย์ให้มีความอ่อนโยน เปี่ยมด้วยความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ทั้งยังเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ที่ดีในระดับครอบครัวและสังคม โดยความสมดุลที่เกิดขึ้นหมายถึงการสร้างสายสัมพันธ์ที่เต็มไปด้วยความเข้าใจ ความปรารถนาดี และความสงบเย็นต่อทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเกิดความสุขร่วมกันในสังคม

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า งานวิจัยและการศึกษาที่มีอยู่เกี่ยวกับกัณฑ์มัทรีมุ่งเน้นไปที่ผลลัพธ์ของการสละทาน และ ความทุกข์จากการพลัดพรากของตัวละคร เช่น พระเวสสันดรและพระนางมัทรี แต่ยังไม่วิเคราะห์ กระบวนการเปลี่ยนผ่านทางจิตวิญญาณ ของตัวละครเหล่านี้ว่าเป็นระบบ โดยเฉพาะยังไม่มีการใช้พรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) เป็นเครื่องมือหรือกลไกในการอธิบายว่าพระเวสสันดรสามารถเปลี่ยนความรักส่วนตน (โลกีย์) ที่มาพร้อมความทุกข์จากการพลัดพราก ไปสู่ความรักเชิงธรรมะ (โลกุตระ) เพื่อบำเพ็ญทานบารมีสูงสุดได้อย่างไร พระนางมัทรีสามารถเปลี่ยนความโศกเศร้าและกรรณาที่วิบัติ

จากความรักแม่-ลูก ให้กลายเป็นมุทิตาและอุเบกขา ผ่านการอนุโมทนาทาน กล่าวคือ งานวิจัยปัจจุบันขาดการวิเคราะห์ กลไกทางจิตวิทยาเชิงธรรมะ ซึ่งเป็นบันไดทางจิตวิญญาณที่พรหมวิหาร 4 ช่วยสร้างกระบวนการเปลี่ยนผ่านนี้อย่างชัดเจนและเป็นระบบ

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษานี้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ผ่านกรอบแนวคิดทางพุทธศาสนา ได้แก่ พรหมวิหาร 4 เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพื่อทำความเข้าใจและอธิบาย กระบวนการทางจิตวิญญาณของตัวละครในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

ขั้นตอนการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

1. การอ่านและทำความเข้าใจตัวบทร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรีอย่างละเอียด เพื่อระบุเหตุการณ์ที่สะท้อนความรัก และการเปลี่ยนผ่านทางจิตวิญญาณ
2. การระบุและจัดหมวดหมู่ ข้อมูลตามมิติของพรหมวิหาร 4
3. วิเคราะห์พฤติกรรมและถ้อยคำของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี เพื่อแสดงให้เห็นว่าความรักส่วนตน (โลกีย์) ถูกยกระดับเป็นความรักเชิงธรรมะ (โลกุตตระ) ผ่านพรหมวิหาร 4
4. การสังเคราะห์ผลการวิเคราะห์ สรุปเป็นกระบวนการทางจิตวิญญาณ ของตัวละคร และอธิบายบทบาทของพรหมวิหาร 4 ในการทำหน้าที่เป็นบันไดสู่การบำเพ็ญบารมีสูงสุด

ขอบเขตข้อมูล

ข้อมูลหลักของการศึกษาในบทความนี้ ใช้ตัวบทอ้างอิงจากหนังสือ มหาเวสสันดรชาดก สำนวนเทศนา 13 กัณฑ์ ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2514

ผลการศึกษา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มีเนื้อหากล่าวถึงชุกซึ่งพาสองกุมารไปแล้ว เทวดาทั้งหลายได้ประชุมปรึกษากัน และเห็นว่าหากปล่อยให้พระมัทรีกลับมาถึงพระอาศรมในเวลาอันใกล้ก่อนที่จะถึงคำคืนเมื่อทราบว่าชุกพาสองกุมารไป ก็อาจจะติดตามไปในป่า ทำให้เกิดความลำบากและทรมาณแสนสาหัส จึงเห็นสมควรหาทางยับยั้งพระนางเอาไว้ก่อน พระอินทร์จึงรับสั่งให้เทวดาทั้งสามแปลงกายเป็นราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง ฆาตกรฆวางทางไว้ และเมื่อพระจันทร์ขึ้นแล้ว จึงจะปล่อยให้พระมัทรีเดินทางกลับ เทวดาทั้งสามจึงแปลงกายเป็นสัตว์ตามคำสั่งของพระอินทร์

พระนางทรงรู้สึกหวั่นไหวสองกุมารอยู่ตลอดเวลา และในวันนั้นก็เกิดเหตุการณ์แปลก ๆ ซึ่งเป็นกลางบอกเหตุว่าพระนางจะต้องจากสองกุมารไป เช่น ผลไม้ที่เคยมีผลตกกลับออกแค่ดอก ส่วนไม้ดอกที่เคยมีดอกงามๆ

เมื่อพระนางเก็บไปให้สองกุมารทำมาลัยเล่น กลับกลายเป็นผลไม้ไปทั้งหมด อากาศก็เริ่มมีดีครึ้ม สากแหงที่อยู่บนปากก็เลื่อนหลุดลงเอง เช่นเดียวกับของในมือที่หล่นลงไปเอง พระนางรู้สึกแปลกพระทัยและยิ่งหวังสองกุมาร จึงรีบเก็บผลหมากรากไม้ตามที่พอจะได้ แล้วเร่งเดินทางกลับ

เมื่อถึงช่องทางระหว่างเขา พระนางพบสัตว์ร้ายสามตัวนอนขวางทางอยู่ โดยทางนั้นเป็นเส้นทางเดียวที่จะเดินไปถึงบรรณศาลา พระนางจึงต้องนั่งพักรอและคร่ำครวญถึงสองกุมารอย่างหวังใย จนกระทั่งพระจันทร์ขึ้นสูงบนท้องฟ้า สัตว์ทั้งสามจึงหลีกทางให้พระนางมีที่วิ่งเร่งเดินทางมายังอาศรมอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อถึงเขตพระอาศรม พระนางกลับแปลกใจที่ไม่เห็นสองกุมารวิ่งมาต้อนรับเหมือนเคย จึงออกตามหาจนทั่วเมื่อไม่พบจึงร้องไห้และเข้าไปทูลถามพระเวสสันดร

พระเวสสันดรทรงนิ่งเฉย พระนางยิ่งเศร้าโศก ทรงกระแทกพระอุระและวิงวอน พระเวสสันดรเห็นดังนั้นก็ทรงเกรงว่าพระนางจะเป็นอันตราย จึงคิดว่าหากไม่ตรัสอะไรเลยก็อาจไม่ดี แต่หากบอกตรง ๆ พระนางก็จะเศร้าสร้อยมากขึ้น พระองค์จึงต้องใช้กลอุบายจึงแกล้งทำเป็นโกรธและตัดพ้อเสียดสีว่า พระนางมีที่รูปงาม คงจะไปกับพวกนักสิทธิวิทยธรในป่าแล้วจึงกลับมาซำถึป่านี้ การที่ร้องไห้ถึงสองกุมารเมื่อเข้าก็เป็นเพียงอุบายเท่านั้น ถ้าหากพระนางคิดถึงพระโอรสธิดาจริงคงจะรีบกลับมาแต่แรก ไม่ปล่อยให้มืดค่ำแบบนี้แน่

เมื่อพระนางมีที่ฟังคำตัดพ้อต่อว่า ความรู้สึกคิดถึงสองกุมารของพระนางก็คลายลงชั่วขณะ กลับเกิดความรู้สึกน้อยพระทัยขึ้นแทนที่ จึงกราบทูลขออภัยว่าการที่พระนางกลับมาในเวลานี้ก็เพราะเกิดเหตุการณ์แปลกๆ ในป่า ทั้งทางขากลับยังต้องพบเสือและราชสีห์นอนขวางทาง จนถึงเวลาค่ำแล้วสัตว์ทั้งสามจึงหลีกทางให้ พระนางจึงทรงคร่ำครวญรำพันต่อไปว่าพระนางมีความจงรักภักดีต่อพระเวสสันดรเหมือนกับนางสีทากดีต่อพระราม แม้ว่าพระนางจะกราบทูลไปหลายครั้งพระเวสสันดรก็ไม่ตรัสตอบ

พระนางจึงออกไปตามหาสองกุมารตามบริเวณป่ารอบอาศรม เทียวหาไปทุกหนทุกแห่งจนทั่ว แต่ก็ไม่พบ เมื่อกลับมาเฝ้าพระเวสสันดรอีกครั้ง พระนางยังคงรำพันถึงสองกุมารจนสิ้นแรง และเป็นลมล้มสลบลงหน้าพระที่นั่ง พระเวสสันดรเห็นพระนางมีที่สลบไปก็ทรงคิดว่าพระนางสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงไม่สามารถระงับความโศกได้ จึงรำพันถึงคุณงามความดีของพระนางมีที่จนหลายครา แต่แล้วก็ทราบว่ พระนางยังไม่สิ้นพระชนม์ จึงทรงช่วยฟื้นคืนพระสติให้พระนางได้เมื่อพระนางฟื้นแล้ว พระเวสสันดรก็เล่าความจริงให้ฟัง พระนางจึงหายจากความเศร้าโศก กลับมีความปิติยินดีและทรงอนุโมทนาในการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร (เจริญ ไชยชนะ, 2502, น. 99-101)

ผู้วิจัยวิเคราะห์ความรักของพระเวสสันดรและพระนางมีที่ โดยใช้หลักพรหมวิหาร 4 เป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้

1. เมตตา (ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข)

เมตตาเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งทางจริยธรรมเป็นแก่นของกัณฑ์มีที่ ซึ่งสะท้อนการปะทะกันระหว่างความรักที่มีต่อมนุษย์ผู้ใกล้ชิดกับความเมตตาอันไร้ขอบเขตของโพธิสัตว์ ดังนี้

1.1 เมตตาเชิงโลกุตตระ

พระเวสสันดรทรงมีมหาเมตตาต่อสรรพสัตว์เป็นสำคัญ โดยทรงตระหนักว่าการบรรลุโพธิญาณในอนาคตย่อมนำมาซึ่งความสุขอันถาวรแก่สรรพชีวิตทั้งหลาย การสละพระโอรสและพระธิดาให้แก่พราหมณ์จึงเป็นการลงทุนในเมตตาที่ยิ่งใหญ่กว่า เพื่อประโยชน์สุขแห่งโลกในกาลข้างหน้า เมตตาของพระเวสสันดรจึงขยายออกไปสู่ระดับจักรวาล เป็นความเมตตาที่มุ่งบรรเทาทุกข์ของสัตว์โลกโดยไม่เลือกจำพวก เป็นเมตตาเชิงบารมีที่ต้องอาศัยความกล้าหาญทางจิตใจอย่างสูงสุดในการสละสิ่งที่ตนรักที่สุด เพื่อบำเพ็ญให้เต็มซึ่งโพธิสัตว์บารมี ดังตัวบทต่อไปนี้

....อันสองกุมารนี้ พี่ให้เป็นทาน แก่พราหมณ์แต่วันนี้แล้ว พระน้องแก้วเจ้าอย่าโศกศัลย์ จงตั้งจิตของเจ้านั้นให้สมนัสศรัทธา ในทางกฤษดาภินิหารทานบารมี **ลจฉาม ปุตุเต ชีวนตา** ถ้าเราทั้งสองนี้ยังมีชีวิตสืบไป อันสองกุมารนี้ไซ้รักก็คงจะได้ พบกันเป็นมันแม่น ถึงสรรพสิ่งแสนสัตตัตถะอลังการให้ทานไป เราก็คงจะได้ ด้วยผลทาน **ทชชา สปปุริโส ทาน** มัทธิเอย อันอริยสัปบุรุษเห็นปาน ดังตัวพี่ ถึงจะมีข้าวของสักเท่าใด ๆ ที่สวา **ยาจกมาคต** ถ้าเห็นยาจกเข้ามา ไกลไหววอนขอ ก็ยอมไม่ย่อท้อในทางทาน จนแต่ชั้นลูกกรวยอดสงสารที่ยังยกให้ เป็นทานได้ อันสองกุมารนี้ไซ้รักเป็นแต่พาหิรทานภายนอกไม่อ้อมหน้า พี่จะ ใครให้ซ้ำซึ่งอชฌตักทานอีกนะเจ้ามัทธิ ถ้าแม้มีบุคคลผู้ใดใครปรารถนาซึ่ง เนื้อหนังมังสาโลหิตดวงหทัยนัยนเนตรทั้งนั้นไซ้ พี่ก็จะแหวะผ่าเอามาให้เป็น ทานไม่ย่อท้อถึงเพียงนี้ มัทธิเอย จงศรัทธาด้วยช่วยอนุโมทนาทาน ในกาลบัดนี้เถิด

(กรมศิลปากร, 2514, น. 204)

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การบริจาคพระโอรสและพระธิดาให้แก่พราหมณ์ ถือเป็นการบำเพ็ญปุตุตทานบารมี เพื่อสั่งสมบารมีอันยิ่งใหญ่เป็นการสละสิ่งที่มีค่าที่สุดในชีวิตด้วยจิตอันมั่นคงในอุดมคติแห่งความเมตตา พระองค์ทรงเชื่อมั่นว่า หากยังคงดำรงชีวิตอยู่ย่อมได้พบลูกอีกในภายหน้า การให้ทานครั้งนี้จึงเป็นการให้ด้วยจิตแห่งโพธิสัตว์ซึ่งเต็มไปด้วยเมตตาและปัญญา

นอกจากนี้ พระเวสสันดรยังทรงแสดงให้เห็นถึงความตั้งมั่นในทานบารมีอย่างสูงสุด โดยตรัสยืนยันว่าการสละบุตรยังมีใช้ทานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เพราะยังมี อชฌตักทาน หรือการสละอวัยวะภายในร่างกาย ซึ่งพระองค์ก็พร้อมจะสละได้หากมีผู้ต้องการ เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ การให้ทานครั้งนี้จึงมิได้เกิดจากความโหดร้ายหรือความไม่รู้สึกละ แต่เป็นการบำเพ็ญบารมีอย่างเต็มเปี่ยมด้วยเมตตาและปัญญาอันรู้เท่าความจริงแห่งชีวิต

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงขอให้พระนางมัทธิตั้งใจยินดีในการบำเพ็ญทานบารมีครั้งนี้ เพื่อให้จิตใจของนางสูงขึ้นจากความรักที่ผูกพันส่วนตัว ไปสู่ความรักอันกว้างใหญ่ตามแนวทางแห่งพรหมวิหาร เมตตาใน

ระดับโลกุตระจึงกลายเป็นแรงผลักดันสำคัญในการแปรเปลี่ยนความทุกข์จากความรักให้เป็นความหลุดพ้นจากความยึดมั่นอันเป็นจุดหมายสูงสุดของการบำเพ็ญโพธิสัตว์บารมี

1.2 เมตตาในฐานะพระสวามี

เมื่อพระนางมัทรีสลบไป พระองค์ทรงคิดว่าพระนางสิ้นพระชนม์ ความโศกเศร้าที่แสดงออกมาคือความทุกข์ที่แท้จริงของผู้มีเมตตา ซึ่งไม่อาจทนนิ่งเฉยต่อความเจ็บปวดหรือความสูญเสียของคนรักได้

อด มหาสโต ปางนั้นสมเด็จพระเพทสังครอดุลย์ดวงกษัตริย์ชาติตติเยศ ทอดพระเนตรเห็นพระอัครเรศถึงวิสัยภูมิลักษณ์พลบลงวันนั้น พระทัยท้าวเธอสำคัญว่าพระนางเธอวางวายสะดุ้งพระทัยหาย ว่าไออนิจจามัทรี เจ้าพี่เอ๋ย บุญที่นี้น้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัดขึ้น เจ้า จะเอาป่าช้านี้หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุ ทองจะเอาแต่เสียงสาลิกาอันร่ำร้องมาเป็นกลองประโคมใน จะเอาแต่เสียง จักกระจันแลเรไรต่างแตรสังข์แลพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศกั้นเป็น เพดาน จะเอาแต่ยุ่งยางในป่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินแลฉัตรทอง จะเอา แต่แสงพระจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส อนิจจามัทรีเอ๋ย ตายอเน็จอนาถไฉนอยู่กลางดง

(กรมศิลปากร, 2514, น. 202)

เมื่อพระนางมัทรีทรงสลบสิ้นสติด้วยความโศกเศร้า พระเวสสันดรทรงสำคัญผิดคิดว่าพระเมเหสีสิ้นพระชนม์แล้ว ความรักและความอาลัยที่พระองค์ทรงมีต่อพระนางจึงแปรเปลี่ยนเป็นความเศร้าสร้อยและความรู้สึกผิด พระองค์ทรงตัดพ้อต่อชะตาชีวิตของตนเองและของพระนางมัทรี ว่าช่างอาภัพนักที่ต้องมาพบจุดจบอันอนาถกลางป่า แสดงให้เห็นถึงความโศกที่แฝงด้วยความเมตตาอันบริสุทธิ์ ความรักของพระองค์จึงเป็นเมตตาเชิงกรุณา ที่แสดงออกผ่านการไว้อาลัยอย่างอ่อนโยนและเปี่ยมด้วยความเข้าใจในธรรมชาติของความตาย

นอกจากนี้ยังสะท้อนความขัดแย้งในจิตใจของพระเวสสันดรระหว่างโพธิจิตที่ต้องละวางเพื่อบำเพ็ญบารมีกับความเป็นพระสวามีที่ยังมีความผูกพันต่อชีวิตคู่ พระองค์ทรงพยายามเปลี่ยนความรักอันปวดร้าวให้กลายเป็นความเมตตาอันบริสุทธิ์

1.3 เมตตาเชิงปัญญา

พระเวสสันดรทรงใช้ถ้อยคำปริภาษมีลักษณะรุนแรงและเด็ดขาด เหมือนเป็นการตำหนิหรือใส่ร้าย ทำให้พระนางตกใจ น้อยใจ และชะงักจากความเศร้า ทว่าพระเวสสันดรมีเจตนาเมตตาแท้จริง คือ อยากรู้ให้พระนางฟื้นสติและคลายทุกข์ ความรุนแรงของคำพูดจึงเป็นเครื่องมือเพื่อปลดปล่อยทุกข์ ไม่ใช่ความโกรธส่วนตัว ดังตัวบท

อด มหาสโตโต สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สดับสาร พระมัทรีเธอแสนวิโยคโศกศัลย์สุดกำลัง ถ้าแม้จะมีตรัสแก่นางบ้างจะมีเป็นการ จำเอาโวหารการหึงหวงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง พระองค์ จึงเอื้อนอรรถตรัสปริภาษว่า **นน มททิ** ดูกรนางนาฏพระน้องรัก **ภทเท** เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่อง เสมือนหนึ่งน้ำทองทาบทับประเทืองผิว รวากะว่าลอยลิ่วเลื่อนลงมาจากฟ้า ใคร ได้เห็นเป็นขวัญ ตาก็ละเลิงหลงละลายทุกซ์ ปลุกปลื้มอารมณ์ชายให้เขยขึ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ต้องอย่าง **วราโร** **หา** พร้อมด้วยเบญจางคจิริรูปเจริญโฉม ประโลมโลกหล่อแหลมวิไลลักษณ์ ราชบุตติ ประกอบไปด้วยเชื้อศักดิ์สมมุติวงศ์

(กรมศิลปากร, 2514, น. 194)

พระเวสสันดรทรงเปลี่ยนความโศกของพระนางให้กลายเป็นเรื่องเข้าใจผิดเชิงหึงหวง เพื่อปลุกสติของพระมเหสีให้กลับคืนมา พระองค์ตรัสตำหนิพระนางด้วยถ้อยคำรุนแรงดูเสมือนเป็นการกล่าวร้าย แต่แท้จริงแล้วแฝงไว้ด้วยเมตตาเชิงปัญญา พระเวสสันดรมิได้มุ่งทำร้ายจิตใจของพระนาง หากแต่ต้องการคลายความเศร้าที่ปกคลุมจิตใจของนาง การใช้การใส่ร้ายในลักษณะเชิงหึงหวงจึงปรากฏเป็นกลวิธีทางความเมตตา ซึ่งอาศัยถ้อยคำแห่งความขัดแย้งเพื่อกระตุ้นให้นางกลับมามีสติและรับรู้ความจริง

กลวิธีนี้ทำให้ความเศร้าโศกจากการพลัดพรากถูกถูกหักเหเป็นความน้อยใจในเรื่องเกียรติและความสัมพันธ์กับพระสวามี ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ทันทีแสดงให้เห็นถึงมิติของเมตตาที่กลมกลืนกับปัญญา พระเวสสันดรทรงเข้าใจจิตของผู้อื่น และสามารถเปลี่ยนทุกซ์จากความรัก ให้เป็นหนทางสู่การตื่นรู้ได้อย่างแยบคาย เป็นตัวอย่างของเมตตาที่มีปัญญาในการปลดปล่อยทุกซ์ของผู้อื่น

2. กรุณา (ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์)

กรุณาในกัณฑ์มัทรีสะท้อนความทุกซ์จากการพลัดพราก ซึ่งเป็นหัวใจของความรักในระดับโลกีย์ ดังนี้

2.1 กรุณาที่ผูกพัน

ความรักในฐานะแม่เป็นกรุณาที่เด่นชัด การหายไปของลูกทำให้พระนางรู้สึกเหมือนสูญเสียคุณค่าและบทบาทในชีวิต ความสงสารลูกที่ต้องลำบากทำให้เกิดความโศกเศร้า ซึ่งเป็นวิบัติของกรุณา (การทุกซ์ไปกับผู้อื่นจนเสียสติ) ดังตัวบท

โอ้พระลูกข้านี้จะไม่คืนเสียแล้วกระมังในครั้งนี้ ก็ค้นหาซาลูกรักแม่ นับวันแต่ว่าจะแลลบล่วงไปเสียแล้วแลหนอ ใครจะกอดพระศอเสวยนมผมด้วยแม่เล่า ยามเมื่อแม่จะเข้าสู่ที่บรรจถรณ์ เจ้าเคยเคียงเรียงหมอนนอนแนบข้างทุกราตรี แต่นี้แม่จะกล่อมใครให้นิทรา โอ้แม่อุ้มท้องประคองเคียงเลี้ยงเจ้ามาก็หมายมั่น สำคัญว่าจะได้อยู่เป็นเพื่อนยากฝากผีฟังลูกทั้งสองคน มิรู้ว่าไม่เป็นผลมาอาเพศ ผิดประมาณ เจ้าเอาแต่ห่วงสงสารนี้หรือมาสวมคล้อง ให้แม่นี้ติดต้องข้องอยู่ ด้วย

อาลัย เจ้าทั้งแต่ชื่อแลโฉมไว้ให้ปรากฏในแววดา เมื่อเข้าแม่จะเข้าไปสู่ป่า ยังได้เห็นหน้าเจ้าอยู่
หลัด ๆ ควบแลหรือมาพรากพลัดสลัดแม่นี้ไว้ เหมือน จะเตือนให้แม่นี้บรรลัยเสียจริงแล้ว

(กรมศิลปากร, 2514, น. 201)

ความห่วงใยและความรักต่อบุตรของพระนางมัทรีในกัณฑ์มัทรี สะท้อนแก่นแท้ของความรู้สึกในฐานะ
แม่ คือ ความรักอย่างไม่มีเงื่อนไขและความเอาใจใส่ในชีวิตประจำวัน ความกรุณาของพระนางปรากฏผ่าน
ความผูกพันใกล้ชิด เช่น การนอนร่วม การกล่อม และการดูแลบุตรในกิจวัตรประจำวัน ความทุกข์จากการ
พลัดพรากลูกชี้ให้เห็นถึงความไม่สามารถละทิ้งบุตรได้ของหัวใจแม่ ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นบ่งบอกถึงความเอา
ใจใส่และความห่วงใยสูงสุด ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของ*กฤษณา*

ความรักของพระนางมัทรีมีลักษณะบริสุทธิ์และไม่เรียกร้องสิ่งตอบแทน ทรงเลี้ยงดูบุตรด้วยความ
ทุ่มเทและมุ่งหมายให้ลูกเป็นที่พึ่งพิงในอนาคต อาการรำพันจนเหมือนจะสิ้นใจสะท้อนความทุกข์จากความ
กฤษณา ที่เกิดจากความปรารถนาให้บุตรพ้นทุกข์และมีชีวิตอยู่รอดปลอดภัย

2.2 กฤษณาที่ประกอบด้วยสติ

เมื่อพระนางมัทรีพ้นจากอาการสลบ พระเวสสันดรได้แสดงความกรุณาต่อพระนางด้วยการอธิบาย
ความจริงเกี่ยวกับการมอบพระโอรสและพระธิดาเป็นทาน และชี้แจงเป้าหมายสูงสุดของการบำเพ็ญบารมี ดัง
ตัวบท

.....อันสองกุมารนี้ พี่ให้เป็นทาน แก่พราหมณ์แต่วันวานนี้แล้ว พระน้องแก้วเจ้าอย่าโศกศัลย์ จง
ตั้งจิตของเจ้านั้นให้สมนัสศรัทธา ในทางกฤษณาอภินิหารทานบารมี **ลจฉาม ปุตุเต ชีวนตา** ถ้า
เราทั้งสองนี้ยังมีชีวิตสืบไป อันสองกุมารนี้ไซ้รักก็คงจะได้ พบกันเป็นมันแม่นั้น ถึงสรรพสิ่งแสนสัตต
รัตนะอลังการให้ทานไป เราก็คงจะได้ ด้วยผลทาน **ทชชา สปปุริโส ทาน** มัทรีเอ๋ย อันอริยสัป
บุรุษเห็นปาน ดังตัวพี่ ถึงจะมีข้าวของสักเท่าใด ๆ ที่**สวา ยาจกมาคต** ถ้าเห็นยาจกเข้ามา ใกล้
ไหววอนขอ ก็ยอมไม่ย่อท้อในทางทาน จนแต่ชั้นลูกกรักยกอดสงสารที่ยังยกให้ เป็นทานได้ อันสอง
กุมารนี้ไซ้ไรเป็นแต่พาหิรทานภายนอกไม่อ้อมหน้า พี่จะ ใครให้ข้าซึ่งอชฌตักทานอีกนะเจ้ามัทรี
ถ้าแม่นมีบุคคลผู้ใดใครปรารถนาซึ่ง เนื้อหนังมังสาโลหิตดวงหทัยนัยน์เนตรทั้งนั้นไซ้ไร พี่ก็จะ
แหวะผ่าเอามาให้เป็น ทานไม่ย่อท้อถึงเพียงนี้ มัทรีเอ๋ย จงศรัทธาด้วยช่วยอนุโมทนาทาน ในกาล
บัดนี้เถิด

(กรมศิลปากร, 2514, น. 204)

พระนางมัทรีตกพระทัยและโศกเศร้าจากการที่ไม่พบพระโอรสและพระธิดา พระเวสสันดรจึงตรัสชี้แจงความจริงเกี่ยวกับการสละลูกให้พรหมณ์ พร้อมชี้ถึงความมุ่งหมายสูงสุดของการบำเพ็ญบารมี การกระทำนี้ช่วยให้พระนางเข้าใจเหตุผลและยอมรับสถานการณ์อย่างสงบ

พระนางมัทรีอาจตีความได้ว่าการสละบุตรเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสมหรือเป็นความผิดของพระเวสสันดร ดังนั้น พระองค์จึงใช้วิธีอธิบายเชิงเหตุผล เพื่อให้พระนางเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับบารมีและหลักจริยธรรมของการสละทาน

การใช้ภรรยานี้ในลักษณะนี้ไม่เพียงบรรเทาความทุกข์ทางอารมณ์เท่านั้น แต่ยังสร้างฐานให้เกิดปัญญา คือความเข้าใจในความไม่เที่ยงของชีวิต ความสำคัญของการบำเพ็ญทาน และการแยกแยะระหว่างความรัก ความผูกพัน และความดีสูงสุด

ความกรุณาของพระเวสสันดรในขั้นนี้ เป็นกรุณาเชิงปัญญาที่ล้ำลึก โดยใช้การสื่อสารและคำชี้แจงเพื่อเปลี่ยนความทุกข์ทางใจให้กลายเป็นความเข้าใจและความยินดีในความดีของการบำเพ็ญบารมี

3. มูทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีหรือทำความดี)

การแสดงออกซึ่งความบริสุทธิ์ของจิตใจที่อยู่เหนือความยึดมั่นถือมั่นและความอภัยส่วนตน โดยสะท้อนการยกระดับความรัก จากความผูกพันเชิงโลกีย์ ไปสู่ความยินดีในธรรม การที่พระนางสามารถอนุโมทนาทาน หมายถึงพระนางก้าวข้ามอัตตา และ อุปาทาน ในความเป็นเจ้าของลูกได้อย่างสมบูรณ์ ดังตัวบท

สา มทที ส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรบรรราชธิดา มหา สมมุติวงศ์วิสุทธิสืบสันดานมา วราโร
หา ทรงพระพักตรามิพองเนื้อทองไม่ เทียมสี ยสสสินี มีพระเกียรติยศอันโอฬารล้ำเลิศวิไล
ลักษณะยอดกษัตริย์ อัน ทรงพระศรัทธาโสมนัส นบนิ้วประนมหัตถ์น้อมพระเศียรเคารพทาน พระ
นางเธอช่องสำอางการ ก็ชื่นบานบริสุทธิ์ ด้วยปิยบุตรมกุฏทานอันพิเศษ ฝ่ายผู้อมรเทเวศร์ทุก
วิมานมาศ ก็ปราโมทย์ ต่างองค์ก็แย้มพระโอษฐ์ตบพระหัตถ์อยู่ผดผวน สรรเสริญเจริญทาน
บารมี ทั้งสมเด็จพระอินทร์ปิ่นโกสีย์เจ้าฟ้าสุราลัย อันเป็นใหญ่ ในดาวดึงส์สวรรค์ ก็โปรยปราย
ทิพยบุปผาลาวัณย์วิไลกรอง ทั้งพวงแก้วแล พวงทองก็โรยร่วงลงจากกลีบเมฆกระทำ
สักการบูชา แก่สมเด็จพระยามัทรีเจ้า ด้วยท้าวเธอทรงกระทำอนุโมทนาทาน เวสสันดรสุส
แห่งพระราช สมภารเพสสันดรราชฤษีผู้เป็นพระภักดา อิติ เมาะ อิมินา นิยามน โดย นิยมมา
ตั้งนี้แล

(กรมศิลปากร, 2514, น. 205-206)

มูทิตาของพระนางมัทรีเป็นการก้าวข้ามความเจ็บปวดในฐานะแม่ ไปสู่การเป็นคู่บารมีที่สมบูรณ์ผ่านการเอาชนะความอภัย โดยพระนางสามารถเปลี่ยนความโศกเศร้าแสนสาหัสจากการเสียลูก ให้กลายเป็น

ความยินดีในทานบารมีที่พระสวามีกำลังบำเพ็ญ การทำเช่นนี้ต้องใช้กำลังใจและปัญญาอันยิ่งใหญ่ในการ
ละวางความยึดมั่นถือมั่นต่อบุตร

พระนางยอมรับในอุดมคติของพระโพธิสัตว์เหนือความต้องการของตนเอง แสดงถึงความยินดีที่
พระสวามีได้ทำสิ่งที่ยากที่สุดสำเร็จลุล่วง ปราศจากความตระหนี่เป็นเสมือนการกำจัดกิเลสที่อาจหลงเหลืออยู่
แม้เพียงเล็กน้อยในจิตใจของผู้ให้

การอนุโมทนาของพระนางมัทรีทำหน้าที่เป็น ปัจจัยสนับสนุนให้ทานบารมีของพระเวสสันดรมีความ
สมบูรณ์ไร้ที่ติ และเป็นเหตุให้เกิดปาฏิหาริย์จนเหล่าทวยเทพต้องลงมาสรรเสริญ การที่พระนางมัทรีได้รับ
เกียรติเทียบเท่าพระเวสสันดร แสดงให้เห็นว่าการบำเพ็ญบารมีครั้งนี้ไม่ได้สำเร็จด้วยการให้ทานฝ่ายเดียว แต่
สำเร็จด้วยมุกตาธรรม และการอนุโมทนา อย่างบริสุทธิ์ใจของพระนางมัทรีด้วย มุกตาของพระนางมัทรีจึงเป็น
สัญลักษณ์ของความเสียสละของภรรยาผู้เป็นคู่บารมี ที่พร้อมจะร่วมทุกข์และร่วมยินดีในเป้าหมายอันยิ่งใหญ่
ของพระสวามี

4. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลางด้วยปัญญา)

อุเบกขาธรรมของพระเวสสันดรในกัณฑ์มัทรีเป็นการแสดงออกถึงความวางเฉยอย่างมีปัญญา การ
ควบคุมอารมณ์และความยึดมั่นส่วนตัว เพื่อรักษาความมั่นคงทางจิตและเป้าหมายสูงสุดของการบำเพ็ญโพธิ
สัตวบารมี นั่นคือ พระโพธิญาณ ดังตัวบท

พระพุทธิเจ้าข้า อันสองกุมารนี้ไซ้ร้ เกล้ากระหม่อมฉันได้อุตส่าห์ถนอม ย่อม พยาบาลบำรุงมา
ขอถวายอนุโมทนาด้วยปิยบุตรทานบารมี ขอพระองค์จง เปรมปรีดีปราศจากมัจฉริยธรรมอกุศล
อย่ามาปะปนในน้ำพระทัยของพระองค์เลย ท้าวเธอจึงตรัสว่าพระน้องเอ๋ย ถ้าพีมิได้ให้ด้วย
เลื่อมใสศรัทธาแท้ในทานทาน ที่ไหนเลยแผ่นดินดาลจะกัมปนาทหวาดหวั่นไหวจลาจล ท้าวเธอ
จึงนำอนุสนธิ มัทศจรรย์อันมีในกัณฑ์กุมารบรรพ กลับมาเล่าให้มัทรีฟัง ตามกาลหนหลัง นั้นแล

(กรมศิลปากร, 2514, น. 205)

อุเบกขาของพระเวสสันดรเป็นความสงบแห่งปัญญาที่ตั้งมั่นเหนืออารมณ์และความผูกพันส่วนตน
พระองค์ทรงยืนยันว่า การให้ปิยบุตรทาน เกิดจากศรัทธาอันบริสุทธิ์ในทานทานบารมี การตั้งจิตเป็นกลาง
ระหว่างความรักส่วนตนกับเป้าหมายสูงสุดทางธรรม แสดงถึงอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา พระองค์ไม่ปล่อยให้
ให้ความอาลัยในลูกบั่นทอนการให้ทาน หรือทำให้บารมีคลอนแคลน

ในขณะเดียวกัน พระนางมัทรีแม้จะทรงอาลัยในฐานะแม่ แต่จิตของพระนางกลับเปลี่ยนผ่านจาก
ความเศร้าโศกสู่ความสงบและความเข้าใจในเจตนาธรรมของพระสวามี พระนางจึงก้าวข้ามความรักเชิงอารมณ์
มาสู่ความรักเชิงธรรมะที่สงบนิ่ง ปราศจากความยึดมั่นในสิ่งที่สูญเสีย อันเป็นเครื่องยืนยันถึงการบรรลุภาวะ
แห่งอุเบกขา

สรุปผลการศึกษา

ความรักในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในมิติพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ถูกประกอบสร้างเป็นเครื่องมือสำคัญในการบำเพ็ญบารมีและพัฒนาจิตวิญญาณ ประการแรก เมตตา เป็นความรักของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเริ่มต้นจากความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์และผู้อื่น พระเวสสันดร สละพระโอรสและพระธิดาแก่พราหมณ์ด้วยจิตแห่งโพธิสัตว์ เป็นเมตตาที่เหนือความผูกพันส่วนตัว ขณะเดียวกันพระเวสสันดรยังแสดงเมตตาเชิงปัญญา ผ่านถ้อยคำรุนแรงเพื่อกระตุ้นสติของพระนางมัทรีช่วยเปลี่ยนความทุกข์ให้กลายเป็นความเข้าใจ

ประการที่สอง กรุณา เป็นความรักของพระนางมัทรีสะท้อนความกรุณาแบบผูกพัน พระนางทุกข์ทรมานเมื่อพลัดพรากบุตร แต่สามารถยอมรับความจริงและเข้าใจจุดประสงค์สูงสุดของการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร ความกรุณานี้แสดงออกทั้งในระดับอารมณ์และระดับปัญญา เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเปลี่ยนความทุกข์ให้กลายเป็นการยกระดับจิต

ประการที่สาม มุทิตา เป็นลักษณะที่พระนางมัทรีสามารถอนุโมทนาทานของพระเวสสันดรและเปลี่ยนความโศกเศร้าเป็นความยินดีต่อการบำเพ็ญบารมี สิ่งนี้สะท้อนการก้าวข้ามความยึดมั่นส่วนตนไปสู่ความรักเชิงธรรมะ

และประการสุดท้าย อุเบกขา ตัวละครทั้งสองสามารถวางใจเป็นกลาง เห็นความเที่ยงธรรมของกรรมและสรรพสิ่ง การวางใจนี้ช่วยให้พวกเขาไม่ติดอยู่กับความรักเชิงโลกีย์และความทุกข์จากการพลัดพราก

สรุปได้ว่า พรหมวิหาร 4 ทำหน้าที่เป็นบันไดทางจิตวิญญาณที่ช่วยเปลี่ยนความรักส่วนตน (โลกีย์) ที่มาพร้อมความทุกข์ ให้กลายเป็นความรักเชิงธรรมะ (โลกุตระ) ที่สนับสนุนการบำเพ็ญทานบารมีสูงสุดของพระเวสสันดร และการเป็นคู่บารมีของพระนางมัทรี ความรักในกัณฑ์มัทรีจึงไม่ใช่เพียงความผูกพันหรือความทุกข์ แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสติ ปัญญา และความเมตตาต่อสรรพชีวิต

เกี่ยวกับผู้เขียน

ณัฐพงษ์ แก้วสีต: นักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Undergraduate Student, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University
Email: s65121109002@ssru.ac.th

สุภัทรี สุธนัญญา: อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
Lecturer, Faculty of Education, Suan Sunandha Rajabhat University
Email: suphakkhathat.su@ssru.ac.th

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. (2525). *พระไตรปิฎกไทย (ฉบับหลวง) เล่มที่ 25* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรมการศาสนา.
กรมศิลปากร. (2514). *มหาเวสสันดรชาดก ลำนวนเทคนา 13 กัณฑ์* (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรมศิลปากร.

- จิรกิตติยา บุญครองทรัพย์. (2568). ความรักกับพรหมวิหาร 4 : จิตวิทยาแห่งความสัมพันธ์
ที่ยั่งยืน. *วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* 12(2): 1-16.
<https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/view/278175>
- เจริญ ไชยชนะ. (2502). *มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 5 กัณฑ์*. สำนักพิมพ์ไชยวัฒน์.
- พระครูวิจิตรธรรมมาท, จรัส ลีกา, พระมหาใจสิงห์ สิริธมโม, พระนรินทร์ สีลเตโช, และ พระอ่อน มหิทธิโก.
(2563). การวิเคราะห์ความรักในมัทรีกัณฑ์. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์* 20(4): 173-184.
<https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/166965>
- พระวินัย วิสุทธสาโร (เกษมสุข). (2561). *การวิเคราะห์คุณค่าของหลักธรรมที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก*.
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย). e-Thesis Central
Library Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
<https://ethesis.mcu.ac.th/thesis/107>
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2564ก). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่
ที่ 35). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2564ข). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์
ครั้งที่ 43). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อาทิตย์ อินทรภักดี, พระใบฎีกาสมศักดิ์ ฐิตคุโณ, พระปลัดฤทธิพร จารุณโณ, พระสมุห์ชนินสิทธิ์ สุทธิจิตโต,
และ ธเนศ นกเพ็ชร. (2565). ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์
ปริทรรศน์* 6(2): 64-77. <https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/258272>